

Marquard feltűnően kerüli a holokauszt említését. Talán mert a náci múltat a "polgáriasság" nem történelemfilozófiai megtagadásának tartja.) Az esszé értelmezése során a szöveghez való odafordulást és a szövegnek való önátadást az eltávolító kritikai megjegyzések kompenzálják. Amely kompenzációról nagy kár, nagy hiba lenne lemondani.

BÁRÁNY TIBOR

Jávor Kata: Életmód és életmód-stratégia a pécsi Zsolnay család történetében

*Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
278 old., á. n. (Néprajzi Tanulmányok)*

Az 1980-as évek közepén a magyar gazdaság és társadalom múltját kutató történészek érdeklődése hirtelenjében egy korábban meglehetősen csekély figyelemre méltott réteg, a vállalkozók felé fordult. Fontos új kérdések sorát fogalmazták meg a XIX. és XX. század történetének kutatói: kik voltak és honnan jöttek a magyar gazdaságot új szellemmel feltöltő vállalkozók? Hol akkumulálódott az a tőke, amelyre alapozva megindították az első tőkés vállalatokat? Hogyan történt a vagyoni és szellemi tőke átörökítése; az egymást követő nemzedékek milyen mértékben változtatták meg üzletvezetési stratégiájukat?

Az új kérdésekre új kutatási szempontok és új módszertani eszközök alkalmazása révén születtek válaszok. Lengyel György a történeti elitkutatások eszköztárát felhasználva vizsgálta a magyar bankárok és vállalkozók három nemzedékét (*Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. Magvető, Bp., 1989). Bácskai Vera nagyjából társadalomtörténeti módszereket alkalmazva tárta fel az alapítókat meg-

előző nemzedékből a pesti nagykereskedők világát, a réteg rekrutációjától az üzleti stratégián keresztül a gondolkodásukat meghatározó értékrendig (*Vállalkozók előfutárai*. Magvető, Bp., 1989). A történeti elitkutatások és a prozopográfiai vizsgálatok legfontosabb eredményeként könyvelhetjük el, hogy megismertük a gazdaság folyamatait tudatos döntésekkel befolyásoló vállalkozói réteg általános jellemzőit. E kutatásoknak köszönhető a periodizáció, azaz a vállalkozói generációváltások – és a velük járó stratégiámódosulások – pontos rendjének feltárása. A tömeges életpálya-vizsgálatok nyomán kirajzolódtak az egyes generációkat jellemző karrierminták és magatartásformák. A különböző vállalkozói csoportok rekrutációjára, mobilitására, társadalmi jellemzőire, mentalitására és életmódjára koncentrált kutatások, a korábbi, alapvetően üzemtörténeti szempontú feldolgozásokhoz képest sok újumot hoztak. Az első úttörő munkák után – amelyek közül újszerűségével is kiemelkedett a Bácskai Vera szerkesztette *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa* (MTA, Bp., 1986) című kétkötetes összeállítás – következtek a társadalomtörténet különböző irányzataihoz sorolható kutatások, amelyek általában egy-egy konkrét példán vizsgálták a vállalkozói mentalitással, a családi tradíciókkal, a cégátörökítéssel kapcsolatos kérdéseket. A szaporodó esetleírások differenciáltabbá teszik és árnyalják az átfogó vizsgálatok nyomán kialakult képet.

A múlt vállalkozói felé forduló figyelem bizonyára összefügg a magyar gazdaság rendszerváltozást követő átalakulásával, azonban valószínű, hogy a nem szűnő érdeklődés elsődleges okát másutt kell keresnünk. A mikrotörténet, a mentalitástörténet és a társadalomtörténet más-más irányzatai számára különösen fontos terület a vállalkozók világa, hiszen e réteg jellemző jezeit kutatva a XIX–XX. század magyar történetét meghatározó gazdasági és társadalmi tendenciákhoz juthatunk közelebb.

A Zsolnay család múltját feldolgozó Jávor Kata is általános érvényű kultúrtörténeti tendenciák után kuta-

tott a színes családtörténetre alapozott mikrotörténeti vizsgálata során. A neves pécsi vállalkozócsalád történetén keresztül a nagypolgári réteg életmódját és életmód-stratégiáját kívánta bemutatni. A címbe emelt „életmód-stratégia” kifejezést a szerző pontosan nem definiálta. A kutatás célját a következőképpen határozta meg: „E mikrotörténelem vizsgálata során [...] azokat a kulturális jegyeket keressük, amelyek legszemléletesebben illusztrálják egy kultúra, jelen esetben a polgári kultúra önépítkezését és egyben a makrofolyamatok általi meghatározottságát. A párhuzamos életrajzvizsgálatok segítségével pedig azt vizsgáljuk, hogy az adott társadalmi-kulturális miliőben az egyén számára milyen választási lehetőségek voltak adottak.” (8. old.) Az alkalmazott módszerek fényében ez azt jelenti, hogy Jávor Kata a család mindenkori helyzetét kijelölő foglalkozási, jövedelmi és kulturális-civilizációs meghatározók közül az utóbbiakat állította kutatásai középpontjába. Elsősorban az érdekelte, hogy a familia egészének és egyes ágainak társadalmi helyzetét és mobilitását hogyan befolyásolta a család mindenkori kulturális-civilizációs értékrendje. Mivel minden generációban több testvér életútját lehetett követni, megragadhatóvá váltak a különböző területeken – a gyermekek iskoláztatása, a házastárs megválasztása stb. – hozott döntések következményei. Hogy a különféle stratégiák valóban megjelenjenek, a kötet szerzője részletesen bemutatja az egymást követő népes generációk jellemző anyagi kultúráját (öltözködés, étkezés, otthon) és szokásrendjét (gyermeknevelés, társadalmi érintkezési formák, hétköznapi ünnepek, szabadidő).

A Zsolnay család sorsa köré szőtt életmód-történeti elemzés több mint százötven esztendőt fog át: a familia története a XVIII. század utolsó évtizedében indul az első Zsolnay pécsi letelepedésével, s az 1960-as években, a gyáraiktól rég megfosztott család utódainak sorsát felvillantó összegzéssel zárul. Az egymást követő vállalkozói generációk sora a gazdaság tőkés átalakítását végrehajtó alapítóval kezdődik, aki – a Max

Weber-i mintának megfelelően – egyszerre óvatos és merész, szigorúan polgári nézeteket vall. A gyárat az államosítás idején kézben tartó negyedik vállalkozógeneráció tagjai pedig már jobban hasonlítanak a James Burnham nevezetes könyvében (*The Managerial Revolution: What is Happening in the World*. New York, 1941) leírt menedzser figurájához, mint a gyárat megteremtő elődök-höz. A család története a magyarországi polgárság útját reprezentálja a rendi keretektől való kibontakozástól a réteg felszámolásáig.

A család első pécsi őse, Zsolnay József szabósegéd, 1796-ban telepedett le a városban. Mestere korai halála után feleségül vette a fiatal özvegyet, s így magát önállósítva Pécs polgára lett. Egyik fia, Miklós alapozta meg kereskedőként a család vagyonát. Főtéri üzletet és házat szerzett, szőlőt vásárolt, s nem utolsósorban megfelelő iskoláztatás révén gondoskodott arról, hogy gyermekei az örökség mellé jelentős szellemi tőkét is kapjanak. Mint kereskedő jó szemmel észrevette, hogy a keménycserepgyártás nagy üzleti lehetőséget rejt. Legidősebb fia számára fel is állított egy kis manufaktúrát, de a „gyár” első tulajdonosa, az inkább elméleti érdeklődésű Ignác kezén csödbe jutott. A kis vállalkozást a másodszületett fiú, Vilmos vette át testvérétől. Az üzleti és kereskedelmi tapasztalatokkal rendelkező Zsolnay Vilmos két évtized alatt a pár alkalmazottal dolgozó kis műhelyt több száz főt foglalkoztató vállalattá fejlesztette. Nemcsak tőkét gyűjtött, szervezett, szakképzett munkásokat telepített Pécsre, hanem az alapítók többségéhez hasonlóan másutt nem alkalmazott szellemi tőkét is beforgatott a termelés folyamatába. Az autodidakta Zsolnay Vilmos sok-sok kísérlet után megtalálta a reneszánsz mesterek elfeledett, fémfényű porcelánmázának titkát. Az új anyag az ezoin nevet kapta, és ezinnal borított finomkerámiái népszerűvé váltak külföldön is. Az ezres nagyságrendben végzett kísérletek másik nagy eredménye a tartós és tettesztős épületkerámia előállítására alkalmas pirogránit lett. Az anyagában és stílusában jellegzetes Zsolnay-kerámiák az egész Monarchia területén elterjedtek.

Zsolnay Vilmosnak pályája legsikeresebb korszakában három gyermeke is belépett a céghez: két leánya tervezőként formálójá lett a Zsolnayporcelánok stílusának, az egyetlen fiú, a nagy formátumú üzletemberré vált Miklós pedig fokozatosan átvette a vállalat irányítását. A növekvő gyár vezetése újabb és újabb családtagok belépését tette szükségessé, előbb a vők érkeztek, majd az unokák. Az unokák még részesei voltak a vállalat 1900-as évekre eső, második nagy korszakának, amikor is a kedvező gazdasági háttérrel és a szecesszió felhajtóerejével kihasználva a gyár üzleti és iparművészeti szempontból egyaránt a csúcra ért.

Az első világháború után a körülmények egészen megváltoztak: csupán a belföldi piacra számíthattak, már nem a minőség, hanem a vállalat fenntartása volt az elsődleges cél. Kedvező fordulat csak 1932 után következett be, amikor, jelentős profilváltás után, a vállalat vonzó lehetőségeket teremtett az alapító dédunokáinak is.

A Jávor Kata által alkalmazott vizsgálati módszer folyamatok és apró mozzanatok megragadására egyaránt alkalmas. A könyv vázát a hagyományos családtörténet adja: genealógiai, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti adatokból bontakozik ki a több nemzedéket átfogó vállalkozói karriertörténet. A struktúrát a már Lengyel György és Bácskai Vera által kimunkált – előfutár-alapító-örökösök – vállalkozástörténeti kategóriarendszere építette a szerző. Az anyagi kultúra, az életmód, a szokásrend négy generációt átívelő, részletekbe menő vizsgálata adja a kutatás novumát. A család felemelkedését bemutató első rész inkább fejlődésrajz, az örökösök nemzedékeit statikusabb elemzések révén ismerhetjük meg. E fejezetekben olykor a szerző által megragadott apró fragmentumok világitanak rá a családban uralkodó szellemiség egy-egy fontos összetevőjére: például hogy a beállított, tehát ünnepinek szánt fotón a gyár-alapító egyik unokája stoppolt harisnyában ül nagyapja ölében.

A házassági, gyermeknevelési, iskoláztatási szokások, az otthonok tárgyi világának aprólékos rekonstruk-

ciója a vállalkozói-polgári réteg történetének kevésbé ismert dimenzióit tárja fel. Több generáció városon belüli térbeli mozgását követve láthatjuk, hogy a család emelkedése során meddig alkalmazkodott a tradicionális pécsi polgári értékrendhez – a főtér felé törekvés, presztízst adó szőlőbirtok-vásárlás stb. –, és mikor kezdett eltávolodni tőle, lemondva a főtéri üzletről s a pécsi társasági életben való közvetlen és állandó részvételtől. Az is láthatóvá válik, hogy a helyi közélet centrumaitól távol, a gyár területén épült, puritán szellemet és nagypolgári luxust ötvöző új Zsolnay-ház miként lett mintaadó. Sőt a vállalkozás fénykorában a család már nemcsak közvetlenül – gazdasági ereje, közéleti súlya által – befolyásolta a város társadalmának életét. A családi reprezentáció is várospolitikai tényezővé, esetenként kohézióteremtő erővé vált. Ilyen alkalom volt a gyár alapítójának temetése. „Még holtában is megajándékozta szülővárosát e város nagy fia egy olyan kivételes gyázpompával, amit csak egyedül az ő rendkívüli személyisége tudott kiváltani, csak az ő esetében volt hiteles” (130. old.) – írta a szerző Zsolnay Vilmos különleges részvétel és érzelmi azonosulás mellett lezajlott temetéséről.

Az egymást követő generációk házasodási szokásainak vizsgálata a polgárság, majd a nagypolgárság társadalmi érintkezési felületeinek kiszélesedését dokumentálja: Zsolnay Vilmos kereskedőként egy kereskedő lányt vette feleségül, az ő gyermekei és unokái földbirtokos nemesi családok tagjaival házasodtak össze. A dédunokák közül pedig nem egy arisztokrata lányt vezetett oltárhoz. Jávor Kata figyelemmel kísérte, hogyan hat egymásra a különböző rétegek kultúrája, és miként befolyásolja maga a házastársválasztás a család adott ágának társadalmi mozgását. Figyelemre méltó az asszonyszerepek változása. A család férfi tagjainak pályáját kijelölte a gyár, minden nemzedék alkalmazkodott a kor követelményeihez. Az asszonyszerepek viszont idővel gyökeresen átalakultak: a családfőnek nyugodt háttérrel biztosító, gyermekeket nevelő asszonyok helyét már a második generációban átvették

az önálló pályát befutó, alkotó személyiségek, Zsolnay Vilmos saját utat választó leányunokáinak egyike pedig az üzem legsikeresebb irányítói közé emelkedett. Ugyancsak az egymást követő nemzedékek életmódjának módosulása jelzi, hogy a luxus a magas kultúra felől hogyan tolódott el a reprezentáció irányába.

Az életmód-történeti folyamatrajz néhány mozzanatát külön is szeretném kiemelni. Jávor Kata munkája során végig nagy figyelemmel vizsgálja, hogy az egymás mellé kerülő, de különböző társadalmi rétegekből származó emberek életmódja és értékrendje miként illeszkedik és miként hat egymásra. Zsolnay Vilmos mindkét leánya komoly tradíciókra visszatekintő nemesi családból származó férfihoz ment feleségül. A két magasan képzett nő nemcsak a családba, hanem a gyár családi irányítói apparátusába is beilleszkedett. A Földművelésügyi Minisztériumot megjárta, geológus végzettségű Mattyasovszky Jakab a gyár nyersanyagfeltárásainak irányítója és a csőgyár vezetője lett. A lengyel származású építészmérnök, Sikorski Tádé művészeti vezetőként dolgozott. Mindketten jelentős mértékben hozzájárultak a vállalat üzleti sikereihez. A két háború között Mattyasovszky Jakab két idősebb fia játszott meghatározó szerepet a gyár irányításában. Jávor Kata részletes leírásaiból kiderül, hogy a középbirtokos-családokból származó feleségek a magukkal hozott birtokot piacra termelő intenzív szőlő-, gyümölcs- és virágtermelő mezőgazdasági üzemként működtették. Egyikőjük Németországban szőlészeti és borászati főiskolát is végzett. A teljesítményethoszt, a puritánságot illetően pedig túltettek a tradicionális nagypolgári milióból származó Zsolnayakon. Jávor Kata részletes és pontos elemzése, más konkrét vizsgálatokhoz hasonlóan, Gyáni Gábor azon megállapítását (Érvek a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall*, 2001. tavasz–nyár) támasztja alá, hogy a polgári és nemzeti társadalom nem is volt olyan távol egymástól, mint azt némelyek feltételezik. A XIX. század végétől formálódott Magyarországon egy olyan szélesedő réteg, amelyet etnikai, felekezeti hovatartozásánál erősebben határo-

zott meg életmódja, a szellemi tőkéhez való viszonya. Polgári, nagypolgári, tisztviselői, nemesi-birtokos tradíciójú részei között nem csupán átjárás, hanem sok azonosság is volt. A merev társadalmi válaszfalak hiányára utal a család nem egy tagjának – Jávor Kata kifejezését idézve – „vegyes összetételű” (236. old.) társasága.

A Zsolnay család tagjait elsősorban vállalkozói és családi szerepeikben láthatjuk. Beilleszkedésükről a vállalataik helyzetét alapvetően befolyásoló nagy társadalmi és politikai folyamatokba csak utalásszerű információt kapunk. Megtudjuk, hogy a gyáralapító Zsolnay Vilmos egyik testvére, Széchenyi eszméinek hatására, az ipartelepítés híve lett, s a szabadságharcban Bem hadsegédeként harcolt. Egy másik testvér belépett az olaszországi magyar légióba, és maga Zsolnay Vilmos is szolgált nemzetőrként. Egy rövid bekezdés tudósít arról, hogy az alapító frontot megjárta dédunokái számára az „ország megcsontítása [...] nem történelem, hanem személyes tragédia” (182. old.) volt. Természetes, hogy egy életmód-történeti mikrovizsgálatban a politikatörténet háttérbe szorul, ám ezek a szűkszavú utalások mégis arra engednek következtetni, hogy érdemes lett volna kicsit részletesebben megvizsgálni: a vállalatainknak élő polgárok mikor és milyen szituációkban lépnek ki a közterekre; milyen a viszonyuk az egyes korszakokat meghatározó, fő társadalmi és politikai áramlatokhoz. Ezek az összefüggések is formálták a mentalitásbeli és civilizációs mezőket. Az alapító magabiztossága, tettereje épp abból fakadt, hogy úgy érezhette, a maga értékrendje – amit Jávor Kata igen pontosan leír – összhangban áll a kor általánosan elfogadott értékeivel és eszméivel.

Mind a vállalkozás, mind a család történetének tágabb gazdasági és kulturális keretét a Monarchia és Németország adta. A Zsolnay család messzemenően kiaknázták az Auszriával és Németországgal kialakult szoros kapcsolatokból adódó lehetőségeket. Amikor mód nyílt rá, megpróbálták a vállalat piacörzetét a hagyományos közép-európai integrációs kereteken kívülre tolni. A gyár első korszakában a tervezők, az irá-

nyítók, sőt a munkások többsége is külföldről érkezett. A család számára a szellemi tőke és a luxus egyik forrása hosszú ideig Ausztria, elsősorban Bécs volt. Az igazi, üzletileg is kihasználható elismerést a bécsi és párizsi kiállításokon elért sikerek jelentették. Noha a gazdaságilag, kulturálisan nyitott korszakokban a piaci verseny is sokkal élesebb volt – már a Monarchián belül is meg kellett küzdeni a cseh konkurenciával –, egy-egy generáció sikeressége és nemzetközi kapcsolathálójának a sűrűsége egyenes arányban állt egymással.

A gyár életében a mélypont 1920, az ország gazdasági és politikai bezárulása után következett be. Nem csupán az általános gazdasági összeomlás, az ország piacot jelentő területei egy részének elvesztése rendítette meg a vállalatot. Korábban az üzemből előállított finomkerámia jelentékeny része külföldön talált vevőre. A finom- és az épületkerámia üzletág is a számban és anyagi erőben gyarapodó, a szépség és a luxus iránt mind fogékonyabb polgárság igényeire épült. Ez a piac 1920 után összezsugorodott, de nemcsak a monarchiabeli és más európai piacok elvesztése okozott nagy gondot. Az 1867 után felépített s magas színvonalú magyar vállalatok – többnyire kevésbé tőkeerős hazai versenytársaik rovására – jól kihasználták az osztrák és német technológiai eljárások és gépi berendezések meghonosításából adódó előnyöket. Nem véletlen, hogy Zsolnay Miklós a pécsi kis- és középüzemek tulajdonosaival szemben a közös vámterület híve volt. 1920 után a vámszabályok megváltozásával a gép- és alkatrészbeszerzés rendkívül megnehezedett, s az összeszűkült piacon nagyon nehezen lehetett előteremteni a megdrágult gyártóeszközök árát. Ugyanez a tendencia az ipar egészen más területein is érvényesült: a nyomdász Kner Imre a két háború között végig nosztalgiaiával emlékezett arra a korra, amikor a pótalkatrészek Németországból két nap alatt, a tökéletes nyomóklisék Bécsből egy nap alatt érkeztek Gyomára. Az új helyzetben a Zsolnay-gyár is profilváltásra kényszerült, a nagyvárosok csatornázásának felgyorsulásakor áttértek a

csőgyártásra, majd a vasutak villamosításakor a porcelánzigetelők gyártása révén lett újra stabilan nyereséges a gyár. A profilváltás egyik – az elemzett könyvben kevésbé hangsúlyozott – következményeként a gyár nyeresége a korábbinál sokkal inkább függővé vált az állami megrendelésektől. E változás alighanem jelentősen befolyásolta az üzleti stratégiát, a vállalkozói attitűdöt.

Jávor Kata életmód-stratégiai vizsgálatának egyik legértékesebb hozadéka a családi mítosz kialakulásának, a családi emlékezet működési mechanizmusainak feltárása. A családról kialakított önkép elsődleges meghatározója a vállalat és az üzleti siker, de az imágóhoz szorosan hozzátartozik számos apró, ám annál fontosabb tényező. „Egy családnak szinte ki kell alakítania az »önmítoszt« – olvashatjuk. – Kell legyen a családnak orvosa, ügyvédje, papja, házibarátja, ahogy Mattyasovszky Tibor nevezi: »intimusa«, sírboltja, gyászmiséje, törzshelyei a városban, vasárnapi mise utáni állandó sörözőtársasága. Jótékony tetteinek nyomát a városnak magán kell viselnie. Adakoznia, »felülfizetnie« kell – vagyis jótékony célú rendezvényeken többet fizetni a belépőjegy áránál, amiről másnap azután a helyi újságok pontos számadatokkal szolgálnak –, különböző jeles kezdeményezések úttörőjének, társulatok elnökének, alelnökének, tiszteletbeli elnökének illik lennie. Ezek a társadalmi tőke, a tekintély gyűjtésének a felemelkedéshez elengedhetetlen velejárói. [...] A családi önmitosz alakításának technikájaként fontos polgári erénnyé válik a családi diszkréció.” (114. old.) A vállalatalapítások valóságos és legendás elemeket ötvöző történetét általában az alapító vagy a közvetlen örökösök egyike írta – íratta – meg. A memoárok, a hivatalos vállaltörténetek többnyire reklámcélt szolgáltak, de később a családi mítoszoknak is forrásává lettek. A Zsolnay családban is az alapító egyik gyermeke a családtörténet formálója. Zsolnay Vilmos legidősebb lányának, Teréznek meghatározó élménye volt a gyár megszületése és első nagy korszaka. Nagyon tudatosan törekedett arra, hogy a család számára korábban nem

remélt emelkedést hozó „hőskorszakot” és szereplőit gyermekeivel is megismertesse. A sokszor elmesélt, folyamatosan csiszolt, „szerkesztett” történetet azután leírta. A kilencven évet megért Teréz, Mattyasovszky Jakabné életének utolsó húsz esztendejét a levelekre és gyári dokumentációra alapozott családtörténet megírásának szentelte. A múlt eseményeinek felidézése mellett arra törekedett, hogy az apja által képviselt értékrendet is megőrizze és átörökítse utódaira. A családi összetartozás ébrentartásának módszereit Jávor Kata Zsolnay Teréz végrendeletének aprólékos elemzésében mutatja be. A rendkívül átgondoltan, szinte műalkotásként megkomponált végrendelet jelzi, hogy megfogalmazója a tradíciók, a családi kohézió ápolását a materiális értékek átörökítésével egyenértékű feladatnak tekintette. Először is igyekezett gondoskodni arról, hogy a múlt világa – a bútorok, az elődök műalkotásai, a gyár legszebb produktumai révén – az örökösöket a hétköznapi világba bekerüljön. Mégpedig úgy, hogy ezek a szimbolikus tárgyak újra és újra alkalmat teremtsenek a régi történetek elmesélésére. A tárgyakkban és a hozzájuk kapcsolódó történetekben megtestesülő családi mítosz fókuszja a Zsolnay Vilmos által még segédként vásárolta órán látható Rothschild-idézet volt. „Erős összetartás hatalomra vezet” (153. old.) – üzenté Zsolnay Teréz minden utódjának.

A következő generációkban is rendre akadt valaki, aki gondozta vagy folytatta a családtörténet-írást, azaz az üzenet célba ért. A gondosan ápolts és továbbadott tradíció az önmagában is értéket és támaszt jelentő családi kapcsolatháló megőrzésének hatékony eszköze lett. Az azonosság-tudat generációkra összekapcsolta a vállalat államosítása után szétszóródott család ágait, vagyis a tradíció sokkal tovább működött, mint maga a gyár. A családtagok interpretációi – nemegyszer a témának szentelt korábbi vállalkozás- és művészettörténeti publikációkban – máig erősen hatnak. E ponton eljutottunk az elemzett életmódtörténeti munka forráshasználati kérdéseire.

Jávor Kata speciális szempontú vizsgálata során – magától értetődően – erőteljesen támaszkodik a családtagok által leírt Zsolnay-történetekre, a mai utódokkal készült interjúkra, a korábbi monográfiákra. Ám ezek a források és feldolgozások óhatatlanul bizonyos egyenlenségek és törésvonalak lecsiszolása felé hatnak. A vállalkozás múltjának megőrzését és a családi mítosz építését is szolgáló interpretációk szinte kínálják a summázó erejű, hatásos idézeteket. Talán nem ártott volna a kerek történeteket több helyütt megbontani. Kővér György a Nagy vagyonok legendáriuma (In: uő.: *A felhalmozás íve*. Bp., 2002), című tanulmányában mutatott be ilyen narrációs csapdákat. Lehet, hogy a kapott kép más források bevonása nyomán sem módosult volna lényegesen, de így az ellenkezőjében sem lehetünk bizonyosak.

A Zsolnay család történetét feldolgozó monográfia az utóbbi évek egyik legérdekesebb életmódtörténeti elemzése. Jávor Kata sok szempontú vizsgálata a magyar polgári kultúra és identitás meghatározó területeiről ad a társadalomtörténet számára jól felhasználható, új és fontos információt. Ugyanakkor a mikrotörténet kínálta módszerek lehetővé tették, hogy a XIX–XX. századi vállalkozói világot színesen, fordulatossá formában mutassa be – s a szakmán kívüliek figyelmének elnyerése alighanem fontos szakmai teljesítmény.

ERDÉSZ ADÁM

Gergely Mariann: Kádár Béla

*Mű-Terem Galéria, Budapest, 2002.
266 old., 10 000 Ft, angolul 14 000 Ft*

Kádár Béla nem egyszerűen hiányzik a művészeti közemlékezetből és a történeti folytonosságból, hanem egyik többé-kevésbé homályban hagyott pontját foglalja el. A Mű-Terem Galéria és Gergely Mariann közös emlékezet egyik hiányát foltozza be a Kádár Béla pályáját és művészetét bemutató, szokatlanul gazdag